

Nagyon könnyű észrevennie mindenkinek, hogy az emberiség nagy családjában végtelen sok fajta vallás van, olyan sok, hogy szinte lehetetlennek látszik valami egységetadó elvet feltalálni bennük, melynél fogva mindeniket egy bizonyos osztályba sorozhatnánk. Mégis mindeiket „vallás“-nak nevezzük s így önkénytelenül eláruljuk azon érzésünket és hitünket, hogy ezekben a sok formájú megnyilatkozásokban valami alapvető, valami közös, mindenikben benne lévő végső hasonlóságot ismerünk fel. Beszélünk Kereszténységről, Mohamedánizmusról, vagy a világvallások bármelyikéről, vagy a keresztény valláson belül előttünk mindennap előforduló katolikus, református, lutheránus, unitárius stb. vallásokról, melyekről mind tudjuk, hogy egymástól különböznek és mégis „vallásosnak“ nevezzük a szentháromságot hívő katolikust s Jézust embernek tartó s Istenegységét hívő unitáriust. Ez általános értelmezést naponta sokszor használjuk s semmi különösebb kifogást nem teszünk ellene. Érezzük, hogy ez nem helytelen.

Ugy látszik, hogy mi minden vallásban felismerünk valami jellegzetes vonást, melynél

fogva azt vallásnak s nem másnak nevezzük. Felismerjük ezt a jellegzetes bélyeget anélkül, hogy különösebben tanulmányoznók. Van minden vallásban egy bizonyos érzület, lelkület, vonás, melyet a vallás megnyilatkozási formájától eltudunk valamennyire különíteni. A vallás öltözékei, ruhái (szertartások, szokások, hitelevékek, édogmák) mögött pillantjuk meg a közös jellegzetességet. Ezek a külső formák, ruhák csak ideig-óráig őrzik, vagy védik magát a vallás lényegét. Bekeretezik azt a szellemi, érzelmi élményt, mely a tulajdonképpeni vallás. Ezek a formák, amint a történelem s a jelen mutatja végtelen sok számú és színű kifejezést adnak ennek a benső tartalomnak. Igaz, nehéz a lényegét a formától elválasztani, ezek nagyon össze vannak nőve, de nekünk tudnunk kell azt, hogy a vallás kifejezés módja és maga a vallás lényege nem ugyanaz. Nekünk meg kell keresni és találni azokat az utakat és módokat, melyek a minden vallásokat jellemző lényeket, tartalmat és élményt előnkbe tárják.

Ezek a sorok nem a katolikus, református, vagy unitárius vallásról számolnak be, hanem ezeknek a vallásoknak és minden más vallásnak a gyökértápláló talajához vezetnek el. Ezt a talajt léleknek, emberi léleknek nevezzük.

A VALLÁS AZ EMBER TULAJDONA.

Hogy kérdésünk lényegéhez közelebb mehessünk, le kell szegezzünk valamit, a mi további kutatásainkban alapelvül fog szolgálni, a mi egyuttal kutatásunk mezejét megszorítja, határait nagy általánosságban megjelöli. A vallás egyik végső ismertető jele, hogy az e földön található legtökéletesebb élőlénynek, az embernek a tulajdona. Bármilyen formában értelmezzük a vallást, akármilyen szavakkal is határozzuk meg, az ember színvonalán aluli élőlények életében azt nem találjuk meg. Tehát minden olyan kutatás, mely a vallás tüneményével foglalkozik szorosan az emberrel kell kapcsolatban legyen.

Igy mindenek előtt meg kell tudnunk valamit az emberről, a világ egyetem ama lakójáról, akivel mi naponta olyan sokszor találkozunk, olyan sokszor beszélünk, aki mi magunk is vagyunk, aki sok őszinte gondolkodónak mindig megfejthetetlen kérdés. Ha pedig az emberről akarunk valamit megtudni, eredetét, történetét, életét kell előbb megismernünk. Az embert csak úgy értjük meg, gondolatait, hitét, életfel-

fogását csak úgy látjuk tisztán, ha lakóhelyét, a földet, annak környezetét, bizonyos törvényeit vesszük vizsgálat alá. Azonban egy ilyen dolgozat keretében ilyen nagy kutatás nem foglalhat helyet s a magam szellemi ereje sem engedi meg, hogy a tudomány olyan sok ágán keresztül keressem ezt a nagy kérdést. Csak annyit tehetek — és ez valószínű elégséges lesz szükséges háttérnek — hogy nagy vonalakban vázoljam lehetőleg a legújabb kutatások eredményei alapján azokat a különböző tudományokat, a melyek magyarázatai fokról fokra közelebb visznek a mi kérdésünk kiinduló pontjához: az emberhez. Ennek a rövid vázlatnak kérdésünk szempontjából két fontos haszna lesz. Az első az, hogy miután a világegyetem titkait lépésről lépésre megfejtő tudományok során elérkezünk azokhoz a tudományokhoz, amelyek szorosan az emberrel és különösen az ember belső életével (Lélektan) foglalkoznak, valóban elérkezünk a mi tárgyunkhoz, ahoz a tudományhoz, mely szorosan az ember vallásával foglalkozik. A második haszon, a mit egy ilyen bevezetés nyújtani fog az, hogy egy kis képet nyerünk arról a nagy mindenségről, melynek egyik kicsi bolygóján mi emberek élünk és ez a kép segíteni fog bennünket a vallás tüneményének megértésében.

A világegyetem.

Az egyes tudományok a világegyetem egy részét, fejezetét mesélik el. Az összes tudományok együttvéve pedig a világegyetem egész történetét próbálják elmondani.

Az *Astronomia* (Csillagászat) mely ma a legvirágzóbb, a legdivatosabb tudomány, egyúttal a legidősebb az összes tudományok között. Kezdetben a csillagok tudományát jelentette, majd az égi testek mozgását és szabályait írta körül, ma az *Astronomia* a világegyetem történetének első szakasza. Azok a leírások, melyek e tudomány kutatásai nyomán napjainkban megjelennek, élénk és csodás képet mutatnak arról a hatalmas mindenségről, melynek keretein belül minden korok nagy drámája lejátszódott. Ezeknek a leírásoknak gyönyörűsége és magasztossága felülmulja a költők képzeletét. Az ég, melyet egy tiszta éjszakán gyönyörködve nézünk bámulatba és csodálatba ejtette minden idők emberét. A különböző fényessége és ragyogása azoknak a mozgó pontoknak, melyeket mi csillagoknak nevezünk, mindig a lelkében markoltak az embernek s önkénytelenül gondolatokat, ábrándokat, vagy álmokat varázsoltak oda. Ez a csodás, lelket kinzó gyönyörűség

készítette Mezopotámia őslakóit, hogy lapos vidékeire mesterséges hegyeket építsenek és az egek messzenyuló körvonalait vizsgálják. Egy angol csillagász, kinek a múlt évben megjelent könyve¹⁾ bámulatba ejtette szinte az egész világot, tudományos vizsgálódásának (eredményeként egy néhány fontos számot állapít meg, amelyek a mi hazánk, a földnek történetére velnek világot.

A mi földünk — eszerint — körülbelül 2000.000.000 éves. Élőlények lakják körülbelül 300.000.000 éve és az ember 300.000 éve lakja²⁾ és ezek a számok a semmiségbe süllyednének, ha utánnuk mindjárt a naprendszer méreteit idéznők. Azonban ez a dolgozat nem a csillagászat jelen eredményeit szándékozza az olvasó elé állítani. Elég tudnunk annyit, hogy a mi kicsiny földünk egy végtelen nagy és széles világ egyik bonyolult naprendszerének egy részében a maga tengeje körül forog. Forog a megszámlálhatatlan millió napok egyikének szomszédságában, annak a napnak szomszédságában, amelynek sebessen forgó forró testéből millió évekként ezelőtt kiszakadt. Ennek a földnek méretei kicsinyek, ha környezetében nézzük, de

¹⁾ Jeans: The Universe around us.

²⁾ The Universe around us. 13 l.

méltósága van nem csak a 2000.000.000 esztendőskor miatt, hanem abból a tényből kifolyólag, hogy valami jelentős vonás megkülönbözteti, a naprendszer többi bolygójától. A naprendszer többi bolygóival összehasonlítva a föld felületének állapota egyedül álló. A kozmikus történelemben úgy alakult ki ez a felület, hogy alkalmas, „élő” dolgok lakóhelyéül. Sem nem igen forró, mint néhány más bolygó, sem nem igen hideg, mint a többi. Van elég exigén (az „élet”-hez legszükségesebb elem) a levegőjében, elég víz a tengereiben és folyóiban.

Ha a csillagászatban a Világegyetem történetének első fejezete, akkor a Phisica, vagy magyarul a *Természettudomány* a második fejezetet képezi. Nem szabad azonban úgy elképzelni, hogy az egészet így minden nehézség nélkül fejezetekre, részekre lehet osztani. Ez csak a könnyebb szemléltetés kedvéért van. Ebben az esetben különösen nehéz határozott határt vonni a Csillagászatban és a Természettudományok között. A legújabb természettudományi könyvek (Whitehead, Eddington etc.) világosan elének állítják a helyzetet, mely szerint e két tudomány és mondani valója szorosán, elválaszthatatlanul össze van nőve. A mi szempontunkból azonban ennél még fontosabb

dolgot is megtudunk a természettudomány mai állásával kapcsolatban. A huszadik század bámulatos és forradalmi változásokat hozott létre ezen a téren. Az atomnak, mint az anyag legparányabb részének régi fogalma már a múlté s ezzel együtt a tizenkilencedik század a valóságnak sokat ártó materiálistusa is aláhagyott.¹⁾

A Természettudomány már ugyyszólván feltörte a molekulát, nem egységes és oszthatatlan atom darabokra, hanem protonokra és elektronokra, pozitív és negatív elektromosságra és így a régi halott, mozdulatlan anyagvilág helyett beszél egy örökké mozgó, minden porcikájában élő és eleven világról. Az anyag örökké folyó erő.²⁾ Már már általánosságban elfogadott az ugynevezett „mennyiség-elmélet“ melynek részletes magyarázata erőmet meghaladó alapos fizikai tudást és hozzáértést igényelne, de amely megbénította ugyyszólván a tizenkilencedik század fizikusainak okoskodását, mely Laplaceban abban a dőre meggyőződésben ért tetőpontot, hogy a „természet törvényeinek“ alapján egy kellő tudományos elme a jövőndő legaprólékosabb történéseit megjövendölheti. A

¹⁾ Thomas: Introduction to the science 136 l.

²⁾ Dampier — Whetman: History of Science 470 l.

„mennyiség elmélet“ éppen a régi fogalmak szerinti folytonosságon alapuló természet törvényeket fosztotta meg abszolút uralmunktól. A „természet törvénye“ a Természet tudomány új világánál a természetbe bele olvasott szabályoknak tűnnek és már nem képezik a világ egyetem alapját, valóságát, hanem csak árnyai árnyékai azoknak az alapvető valóságoknak melyek ma már sokkal mélyebben rejlenek mint ahogy azt a tizenkilencedik század bármely fizikusa gondolta volna. Talán éppen a természettudomány egy néhány új harcosának¹⁾ köszönhető az általános tudományos kutatásnak olyan magatartása, mely szerint soha semilyen elméletet nem tekint többé bevégzetnek, utolsó szónak. A tizenkilencedik század vége és a huszadik eleje fel napjainkig egy öntudatos harc egy ilyen magasztos alapelv eléréséért, melynek erejénél fogva minden kutatás nyitva tartja kapuit új igazságok befogadására. Erre a szükségyszerű eredményre az egymásulán következő felfedezések új világa és új lehetőségeket feltáró természete vezette a tudósokat.

A csillagászat és természettudomány után mindjárt a Földtant, a Geológiát említhetjük. Ez a tudomány elmondja azoknak a változásoknak

¹⁾ Eddington, A. Einstein, Whitehead eta.

történetét amelyeken a föld keresztül ment. A maga idejében ez a tudomány a legforradalmibb tudomány volt. A Biblia első lapjain, Mózes első könyvében található teremtés történet meseszerűnek tünt fel a tudományos kutatás olyan világánál, amely a földben található szikla-rétegek gondos megvizsgálásával más, hihetőbb bizonyíthatóbb, természetesebb történetet tudott mondani. Ezek a réteges sziklák azután nem csak a maguk történetét kezdték mesélni, hanem a bennük található életformák maradványai által az „élet” történetét is. A hegyek völgyek formálódásaiban megtalálta a kutató geologus a mérhetetlen ocean erejének munkáját. Az élőlények maradványai nyomán különböző állatok és állat rendszerek története végig vezethető.

A geologia anyagának gazdasága, nagysága és bizonyossága folytán minden nagyobb kétséget kizár. A korok, melyeket feltár, a fejlődés különböző formái, melyeket megjelöl a föld történetének kialakulási vázlata olyan biztos képet nyújtanak a multról, amilyent multról egyáltalán nyújtani lehet. Sajátságos és különösebb részletek még megoldásra, tisztázásra várnak, de a történet, miní egészen igazsága már teljesen megalapozottnak tekinthető.

A geologia után és vele szorosan kapcsolatban jön a Biologia, *Élettan* — az a tudomány, mely az élőlények történetét, kialakulását változásait tanulmányozza.¹⁾ 1859-ben Darvinnak megjelent az első könyve. „A fajok eredete” amely az *Élettan* tudományának klasszikus műve. Azóta a tudomány maga sokat fejlődött s az élet eredetére, kialakulásának tényezőire, a környezet szerepére nézve nagy változásokon ment keresztül. Darwin munkájának értékéből azonban ez a tény semmit sem von le, mert az ő fontossága nem abban áll, hogy bizonyos tudományos dogmákat állapított meg, hanem abban keresendő érdeme, hogy kutatásainak szelleme és módszere széles mezőket tárt fel új fellelések és vizsgálódások számára, melyeknek eredménye abban a korszak alkotó felfedezésben tömörült össze, mely szerint az „élet” története ezen a földön egy nagy történet, vagyis azok az élőlények, melyek a Világegyetem e bolygóját lakják egy nagy családot formálnak. Az *élettan*, mint tudomány ennek az egységét képező felfelé haladó és folyton bo-

¹⁾ E tudomány gyökereit meglehet találni már a görög gondolkozóknál s különösen Aristotelesnél, azonban határozott formát csak XIX század közepén nyert (Cunningham: Problems of Philosophy 48 l.)

nyolultabbá váló tüneménynek az „élet”-nek a természetét vizsgálja és előidézõ okait, fenntartó tényezőit keresi. „Mi az élet?” Nem a mi feladatunk most erre a hatalmas kérdésre feletet adni, azonban annyit megjegyezhetünk, hogy az élet előttünk úgy ismeretes mint „szellemesített anyag”. Az élőlény a természeti világból bizonyos elemeket vesz fel, melyeket valami benne rejlő erő segítségével olyan módon rendez el, hogy azok abban a természeti világ mozdulatlan dolgaiban nem található cselekvéseket idéznek elő.¹⁾ A kémiai tudomány segítségével megtudjuk, hogy a természeti világból felvett elemek közül a legfontosabb az ugynevezett „Carbonium” (szén), mely az oxigén, hidrogén és nitrogénnel vegyülve képes előállítani azokat a bonyolult anyagrészecskéket (molekulákat) melyből az élő test fel van építve.

Az élet úgy tűnik fel e néhány magyarázó sor után, hogy az minden formájával együtt a kémia munkája. A szervetlen világból a szerves ugyszólván elő áll, azonban annak ellemére hogy az élet fejlődését kémiai elemek különféle vegyülésével meg lehet magyarázni — az élet csak életből ered. Már az élet legalacsonyabb formájában bizonyos spontán önkéntes

¹⁾ Jones Life 13 l.

viselkedést vehetünk észre, mely azt teljesen megkülönbözteti a fizikai dolgoktól. Az a bizonyos indeterminált, meg nem kötött természete az élet legalacsonyabb megnyilvánulásának is jellegzetet, külömbséget mutat fel az anyag világ mozdulatlan formáival szemben. A legalacsonyabb élőlény is bizonyos önkormányzattal önformáló erővel rendelkezik.¹⁾ Mindezek tehát arra engednek következtetni, hogy az élet-elem nem annyira a fizika — kémiai elemek törvényes vegyülésén alapszik, mint bizonyos eddig ismeretlen erő kiszámíthatatlan működésének eredménye. Egy eleven csira, mely minden élőlényben működik s mely az élet magas formáiban, mint érzelem, emlékezet s más szellemi tulajdonságokban jut kifejezésre. Ennek aprólékosabb magyarázatában most szintén nem mehetünk bele, a mi szempontunkból fontos most megjegyezni azt, hogy az „élettan” a föld élő lakóinak 300.000.000 éves bonyolult történetét a legbiztosabb módszerekkel naponta világosabban és világosabban állítja össze. Azonkívül reámutat arra az előálló hatalmas fejlődésre, mely az élet legalacsonyabb formáitól, a véglényektől kezdve a legnemesebb ember-

¹⁾ H. S Jennings: Behaviours of the lower organism 28 l.

fajtig határozottan észlelhető. Ez a fejlődés, evolúció ma már nem vitatható, tisztán csak a fejlődést előidéző tényezők, körülmények módzatai vannak még ugyszólván a tudományos vizsgálódás és a filozófiai gondolkodás olvasztó kohóiban. Az élettan, mint tudomány kimutatja a fejlődés különböző lépcsőit, s megállapítja, hogy az élet elsődleges formái a növényvilágban észlelhetők az álatvilágban már emelkedettebb, észrevehetőbb formában találkozunk az élettal, míg az ember az élet legmagassabb fejlődési fokát jelenti. Ezért a teremlés koronája az ember. Az embert úgy írhatjuk körül, úgy határozhatjuk meg legjobban, ha azt mondjuk, hogy az állat, mely feltalálta az eszközök használatát, vagy amely az artikulált beszéd különös tehetségét, meg a fogalomalkotás művészetét megszerezve képes volt és képes gondolkozni a szó igazi értelmében és a gondolatait nemzedékről-nemzedékre átadni.¹ Amikor az élőlények eme legmagassabb fokához érkezünk tisztán áll előttünk, hogy az a benső, szinte megfoghatatlan élő csira, melyet legalacsonyabb élet formáiban is megtalálunk, itt tökéletesebb, megjelenésben, felismerhetőbb minőségben található és egyuttal itt mindeneknél a legfonto-

¹) Darczy : God in the Sciences 8 I.

sabb tulajdonsága lett. Itt az embernél ahol az élet a legtökéletesebb állapotban található, van valami egészen új jelenség, amit az élet alacsonyabb megnyilvánulásainál észre nem vehetünk, valami érzelem és gondolat csodás keveréke, mely bizonyos hitben s cselekedetben nyilatkozik meg s melyet mi általában vallásnak nevezünk. Többek között ez a jellegzetesség az mely az embert az összes élőlények koronájává teszi.

Ha tehát az emberi tapasztalat világában találjuk meg a „vallásnak“ nevezett lüneményt s ha mi ennek a lényegéhez, igazi jelentőségéhez akarunk közelférközni, akkor a mi legfontosabb tenni valónk az lesz, hogy az emberről szellemiségének kialakulásáról tudjunk meg valamit. Így további feladatunk az lesz, hogy a tudományok azon eredményét ismertessük, melyek az ember eredetére, életének fejlődésére, cselekedeteire, érzelem, gondolat és hitvilágának kialakulására mutatnak reá s a melyek így közel visznek minket ahoz az alapvető s megnyilatkozásában szentnek mondott szellemi életményhez, mely az ember életében minden tekintetben a legfontosabb tényező s mely ezt egészen magában foglalja.

Lássuk tehát sorra azokat a tudományo-

kat, melyek a maguk különböző útjukon és sajátos szempontjukból az emberrel foglalkoznak és így a vallás tudományos kutatásánál ugynevezett „segédtudományok“ lesznek. Ezeknek a tudományoknak eredményei közvetve a mi tudományunk kezére dolgoznak s megismertetnek azokkal a tényekkel, melyek nélkül a vallás lényegét meg nem ismerhetnők.

Segédtudományok.

A világyetemet vizsgáló egyes tudományok, melyeket próbáltam elősorolni, nem az említett sorrendben jöttek létre s születésük, fejlődésük, rendszeres kialakulásuk nem olyan egymásból folyó, amint azt az általam elősorolt sorrend sugallná. Amint többször megjegyeztem, ezt csak a tisztább látás kedvéért tettem.

Bizonyos az azonban, hogy a tizenkilencedik század közepétől a különböző természeti tünemények vizsgálása arra a meggyőződésre juttatta a tudományos világot, hogy a világyetem minden formájú kialakulásában egy olyan változás volt és van, mely állandó emelkedést mutat s mely emelkedés egyúttal haladás, tökéletesedés s nincs befejezve, hanem bizonyos tényezők hatása alatt állandó munká-

ban áll. Dárvinnak s követőinek munkája a tudományos világ szemét arra a fontos kérdésre irányították, mely minden embert s így a tudósokat magukat is érdekelte. Ez a mindenkit érdekelt tárgy az *ember* volt. A hagyományos történet, mely szerint a paradicsomkertben élő Ádám és Éva, egy határozott és kialakult férfi és nő volt az alapja az emberiség nagy családjának, már nem elégítette ki azokat, kik a tények világánál más, határozottabb, természetesebb történetet láttak kialakulni. És azok, kik így az új felfedezések új világánál kutatni, keresni akartak, a jelenből a messze múltba szálltak, hogy egy eltemetett világ napvilágra hozott különböző maradványaiból összeállítsák azt a történetet, melynek homályos körvonalait nagyjában már látták.

Ezt a kutatást talán egyetlen tudomány részletes vázolásával is kellőképpen ismertetni lehetne, azonban az a gazdag múlt, mely napról-napra több és-émléket, maradványt küldött napvilágra, amelynek némasága lépésről-lépésre hangosabbá vált, nagy történetét olyan bonyolult sokszínűségben kezdte elbeszélni, hogy egyetlen tudomány képtelen volt osztályozni s rendszeresen, módszeresen megmagyarázni a sokféle tényt. A tudomány, amelyre

gondolunk az *Anthropologia*. E tudomány célja „az ember minden oldalról való tanulmányozása (fizikai, történelmi és értelmi) eredetét, fejlődését szabályozó törvények feltárása, a természetben elfoglalt helyének és a többi életformákhoz való viszonyának megjelölése”.¹⁾

Egy ilyen célú tudomány tulajdonképpen tényleg magában foglalja mindazt a mit mi az ember multjáról megismerni akarunk. Így nagyon sokan nem is beszélnek több segédtudományról a vallást illetően, hanem az „Anthropologia” fejezet alatt tárgyalják mindazt, amit az emberről mondani lehet. Azonban mivel egy ilyen sokirányú kutatás hatalmas mezőt ölel fel, az egész különböző ágakra oszlott s így a munkamegosztás elvének alapján jobb, gyorsabb és megbízhatóbb eredményekre jutott. Amint a kutatás haladt az anyag több lett s több dolgozó kéz, több kutató elme volt szükséges ahhoz, hogy ezt az anyagot gondosan és körültekintően kezelje. Így lassan előálltak azok a tudományok, melyeket most elősorolunk s a melyek mindenikéről egy néhány szót szólunk, szem előtt tartva azt, hogy most mint segédtudományokat tárgyunkhoz eszközül használjuk.

Hét ilyen segédtudományról teszünk emli-

tést. Ez a hét: *Anthropologia*, *Archeologia*, *Ethnologia*, *Sociologia*, *Mithologia*, *Philologia*, *Psychologia*.

Az *Anthropológiáról* megjeleztük, hogy az tulajdonképpen ezeket mind magába foglalja, azonban a most elsorolt egyes tudományok határozott kialakulása után az *Anthropologia* mint olyan megmaradt egynek a hét közül, megtartva magának egy bizonyos szempontot.

Az *Anthropologia* az ember eredetét, történetét a maga aprólékosságában mutatja. Inkább fizikai oldalon vizsgálja azokat az emberi maradványokat (csontokat,) amelyek napvilágra jöttek a kutató ásatások alkalmával vagy a véletlen útján. Különösen azoknak a koponyáknak gondos tanulmányozását említhetjük meg, amelyek a mult század második fele óta napról napra napvilágra jönnek s melyek segítik a tudásokat össze állítani azokat a „hiányzó kapcsokat” melyek az embert őseivel, az állatvilág magasabb formáival összekötnék. Azonban a fizikai szempont csak egy s nem a fontosabb a gazdagabb anyag ott adódik amikor az *Anthropologus* ma élő legkezdetelesebb, sok esetben vad emberfajokat tanulmányoz. Itt élettől lévén dolga, az emberi lélek sokféle megnyilatkozása a tanulmányának tárgya. A tudós el-

¹⁾ Jordan: *Comparative Religion* 258 l.

megy ilyen alacsony fokon élő emberek, vadak lanyáira, falvaiba; velük él, velük dolgozik, velük örvend és busúl azért, hogy a tudomány számára pótolhatatlan adatokat gyűjtsön s az emberiség tisztább megértéséhez mindenkit közelebb vezessen. Amint a primitív vagy vadembert vizsgálja, észre veszi, hogy ez a civilizációtól mérföldekre eső ember bizonyos olyan viselkedést tanusít olykor, minőt kellő megvizsgálás után vallásosnak lehet nevezni. És valóban az embert minden oldalról tanulmányozó Antropológus nem végezne teljes munkát, ha az ember ezen viselkedését nem vizsgálná meg körültekintőbben. Így amint látjuk a vallás kérdésének tanulmányozása bele esik az Antropológus kutatásainak körébe és ennek egy hatalmas, sőt legnagyobb részét formálja. A tizenkilencedik század vége felé már akadtak tudósok, kik életük nagyobb részét a vallásnak az emberi társadalom alacsonyabb rétegekben való megnyilvánulását tették tanulmányuk tárgyává s így hozzá járultak ahoz a gazdag irodalomhoz, mely ma a primitív vallásokat s a vallás eredetét olyan meggyőző igazsággal beszéli el. Az Antropologia ebben a formában tehát a vallás természetes történetének korai korszakait tanulmányozza s ezek rendjén már is messze menő

eredményeket ért el. Ennek a fáradságot nem ismerő kutatásnak lehet köszönni azt, hogy a vallás tudományos szempontból való tanulmányozása tulajdonképpen elő állott. Ha előbbi kutatások kimutatták, hogy az élet története a földön egy nagy történet, akkor az Antropologia egy lépéssel közelebb vitte ahoz a nagy igazsághoz, melynek világánál az emberiség sok vallása is úgy tűnik fel, mint egy nagy története annak az emberi lélek megnyilatkozásának, mely minden idők emberét jellemezte s melynek neve vallás. Nem szabad szem előtt téveztetnünk, hogy ez a tudomány a vallás szempontjából csak bizonyos tényeket tár fel, csak eszközként szerepel, nem lehet döntő szava a vallás lényegét illetőleg. Huxley 1878-ban előadást tartott az angol Antropológiai intézet évi gyűlésén (Dublin) s a következőket mondta erre nézve „Az Antropológiának semmi köze a vallás igaz vagy igaztalanságához, ilyen kérdéssel az nem foglalkozik, tárgya a vallás természetes története, annak kezdete, fejlődése és kialakulása az ember fajok különböző történeteiben.¹⁾”

Másodiknak említhetjük az *Archeológiát*,

¹⁾ Idézve: A. I. Hoddon: Az Antropologia története (1910) 137 l.

Régiség tudományt, melyet tulajdonképpen történelemnek is nevezhetnénk. Ugyanis addig míg életünk minden napjával a jelen történetéhez egy kevéssel többet adunk, míg a jövődőt lassan történelemmé változtatjuk, addig az Archeologia azzal van elfoglalva, hogy az eltemetett múlt megmaradt romjaiból gondosan megnyujtsa visszafelé a történelmet, annak az időnek történetét, melyet egy századdal előbb egyáltalán nem ismertek, nem létezőnek hittek, vagy történelem előtti kornak neveztek. Erről a rég multról nem maradtak fenn határozott írott emlékek, krónikások nem jegyezték fel a nevezetes történéseket, de az egyes régiség kutató a sokféle maradványban keresve mind rövidebbé teszi ezt a történelem előtti korszakot azért, hogy annak nagyrészből tanulmányozható történelmi korszakot csinál. Az emberiség történetéből, melyet 6.000 évre terjedőnek hitt az ortodox keresztény, ma már 8.000 esztendő majdnem határozott körvonalakban állított össze, az Archeologia és ezek az adatok, még sok ezer év homályos napját idézik fel. Ezek a múltból felhozott anyagok ha nem is mondanak egy biztos történetet természetük-nél fogva bepillantást engednek azon kezdetleges emberfajok érzelm és gondolat világába,

melyek azokat előállították, csinálták, vagy formálták. Amiket az emberi elme kigondol s a kéz megcsinál azokat könnyen fellelhet használni arra, hogy róluk vissza következtessünk azokra az okokra, hogy miért csinálta azokat milyen körülmények között, milyen eszközökkel s ha ezt megtehetjük az a sőtét, néma múlt, melyről korai századok nem is álmodtak lassan megelevenedik előttünk s az akkor élő, mozgó, gondolkozó, imádkozó embert szinte szemünk előtt látjuk és szavait halljuk. Az Archeologia nyújtotta anyagok tudunkra adják, hogy az ember fejlődésének milyen fokán kezdett pl. tüzet használni megtudjuk, hogy bármilyen messze menjünk is a visszafelé menő mozaikszerű történelemben az embert mindég barlang lakásában találjuk. Képet kapunk a lakóházáról, megtudjuk azt, hogy milyen korán kezdte az agyagot formálni s edényeket készíteni magának. Azonban a mi szempontunkból most az a fontos, ami bepillantást enged a kezdetleges ember érzelem és gondolat világának olyan megnyilatkozásaiba, melyekből összeállíthatjuk vallásos magatartását, fogalmait az őt környező szellemekről, imádásának tárgyairól. Itt talán mindjárt azzal kezdheljük, hogy „Archeologusok szerint ásatások alkalmával emberi csontokat soha

sem találnak állati csontokkal együtt, vagy ezekkel összekeverve, sem egyéb hulladékot nem találnak emberi csontok mellett.¹⁾ Ez egy hátrózott tény, mely gondos vizsgálókat arra enged következtetni, hogy az ember valami okból kifolyólag kegyelettel, gonddal temette el társát s ez egy bizonyos jövőélet hitét jelentheti. Az ilyen következtetést megerősíti az, hogy a balzsamozás módszerét is megtalálhatjuk ebben a kezdetleges korban. Azok a különböző kagylók, melyek alakjuknál fogva fogva bizonyos vallásos magatartást váltottak ki a kezdetleges emberből nagy számban találhatók s a vallás eredetére sok fényt vetnek.²⁾ Ásatások alkalmával emberi hullákat nem egyszer különös formákba találtak elhelyezve, (pl. a halott fejét két térd közé szorították s próbálták olyan helyzetbe hozni a testet, amilyen helyzetben az embrió foglal helyet, annak jeléül, hogy most a második születési folyamaton megy keresztül). Ez is a halál utáni élet hitére enged következtetni, de az ilyen magyarázatokban sok a mesterkedés s a későbbi kritika nagyon megnyirbálja a

¹⁾ Robinson: A vallás története (1926) 25 l.

²⁾ Perry: Magia és vallás 6 l.: „több ilyen kagylónak a neve a mint a ma élő vadak száján keresztül meglehet tudni: „Életadó”. A gondolattársulás folytán a homorú hosszukás kagyló a vadembert a női nemi szervre emlékeztette, melyet minden életforrásának ismert és imádott”.

könnyű általánosítást. Már ennyi is elég, hogy az Archeologia eredményeit hasznosnak mondjuk a vallás tanulmányozás szempontjából. Hogy egy konkrét példát is említsünk. Egy néhány évtizeddel ezelőtt a Palesztináról szóló összes tudásunk a Bibliára szorított s az hiányos lévén nem engedte, hogy teljes képet nyerjünk például a honfoglalás előtti Palesztináról. Az ásatások azonban, melyek a szentföldre a múlt század vége óta folynak elfelejtett, vagy inkább nem ismert dolgokat ismertetnek. Azok az eszközök faragványok vésett kövek, ékirások stb. melyek rendre felkerülnek gazdag anyagot szolgáltatnak annak számára, aki csupán a Bibliából a zsidónép egész történetét össze állítani nem tudná.

A két előző tudomány a maga sokféle anyagából a fajnak törzsnek fejlődését, életét megvilágító adatokat átadja az *Ethnológiának*, mely azokat közelebbi vizsgálat tárgyává téve próbálja össze állítani azokat a kulturfokokat, melyeken az emberiség hosszú története alatt keresztül ment. Megállapította például ez a tudomány, hogy az emberi faj. Ázsiában vette eredetét.¹ A tudomány három kultur fokot je-

¹⁾ Schmidt: A vallás eredete és fejlődése (Angol fordítás 1931). 234 l.

löl meg. 1. Kezdetleges, 2. Elsődleges, 3. Másodlagos.

Az első csoporthoz tartoznak mindazok a törzsek és fajok, melyek az „élet gyűltők” fogalma alá csoportosíthatók, vagyis amelyek még nem érkeztek el a civilizáció azon fokára amikor a földet általában a természetet mesterségesen étel adásra készítelik, hanem egyszerűségükben megelégedtek azzal, amit itt, ott összegyűjthettek (vadak elfogása, nyershús gyűjtése a férfiak mestersége volt, viszont a nő a különböző növényeket gyűjtögette).

A második, vagy „elsődleges” kultur fokon az ember már többet csinál, mint tisztán csak gyűjt; a nő már alacsony fokú kert kulturát teremt, míg a férfi a vadászat mellett a nomád élet alacsony fajtáját a legeltetést űzi s a vadászatban is több ügyességet árul el.

A másodlagos kultur fokon a földművelés is kifejlődik s a társadalmi élet bonyolultabbá levése mellett itt az is szembe tűnik, hogy különböző kulturafokok összekeveredve jelennek meg.¹⁾

Hogy ma elő kezdetleges emberfajok hol és milyen kultur fokon élnek, különösen vallás tanulmányozás szempontjából nagyon érde-

kes és hasznos tudni való, de e dolgozat keretében nem tér el.

Nem szabad azt hinnünk, hogy minden törzs és minden emberi faj szükségképen és egymás után átment ezeken a fokokon. Ilyen állításai csak olyan ethnologusnak vannak, ki az ugynevezett túlzó evolucionisták csoportjába tartozik s ki a tények beható vizsgálása nélkül általánosít. Tény az, hogy bizonyos törzsek a legelső kultur fokról azonnal a legfelsőre léptek s a környezet s különböző külső behatások folytán elűtnek az általános szabálytól.

Dr. E. Carpenter az Ethnologiáról szólva a következőket mondja¹⁾.

„Az a tudomány, mely a népek egymásra való hatását, az összeházasodás és különböző romboló háborúk eredményeit, a faji erők kifejlődését előidéző tényezőket tanulmányozza, hivatott arra, hogy az összehasonlító vallás tudomány egyes kérdésére világot vessen. Ilyen vizsgálódások nélkül lehetetlen volna a végére járni azoknak a tudat alatti vallásos elemeknek melyek a faji fejlődés ilyen kialakulása nyomán keletkeztek”.

Az etnologia beható vizsgálódásai nyomán

¹⁾ Carpenter: Összehasonlító vallás tudomány (1913). 30 I

tisztán meg lehet találni azokat a környezet, kialakulás egymásra való hatása okozta gondolat és érzelem elemeket, melyek nagyon hozzá járultak az ember vallásos eszméinek és szertartásainak kialakulásaihoz. Különösen a vallás korai formáinak és milyenségének a megállapításához szüksége van a vallás tanulmányozónak az Elhnologia eredményeire.

A *Sociologia*, vagy Társadalomtudomány megalapítója Comte Ágoston francia filozófus volt, kinek meghatározása szerint „ez a tudomány az ember társas életének tudománya. Azokat a különböző egyéni és tömeg ösztönöket választja ki a lélektan segítségével, melyek a kezdetleges törzseket, faji alakulatokat, később államokat olyanná alakította, amilyenek. E tudomány világánál tisztán látszik az, hogy az ember társas lény. Bármilyen messze menjen a Sociologus a múltba, az embert sohasem találja egyedül, hanem mindig egy kis társadalmon belül. Már a legkezdetlegesebb korban is megvolt az embereknek a maguk intézményük s gondolkodásukhoz illő vallásuk. A születés, a serdülő kor, házasság, halál s más nevezetes események s ünnepi ceremóniák megvizsgálása sok haszonnal jár a vallástanulmányozó szempontjából. A társadalomtudomány kutatási köre

nincs a primitív társadalomhoz kötve s nemcsak a kezdetleges vallást kutató számára tár fel hasznos adatokat, hanem a nemzeti, az állami élet magasabb fokain, ahol a vallás helyét s az egyes intézmények egymáshoz való viszonyát és hatását vizsgálja. E tudomány lassú kialakulásának hatása alatt s a lélektan, de különösen a vallás — lélektan fejlődése segítségével az ugynevezett Egyháztársadalomtudomány is kialakult, mely tudomány elméleti eredményeinek gyakorlati alkalmazása máris áldásos eredményeket mutat fel falvainkban és városainkban. E tudomány eredményeinek szellemében a vallás gyakorlati oldalának körültekintő kiépítése az egyházközségek munkáit gyümölcsözőbbé teszi s minden ilyen irányú tevékenységet átitat azzal a hittel, hogy az Istenországának itt a földön kell megvalósulnia.

A *Philologia* az ötödik segédtudomány.

A társadalmat tanulmányozók s általában minden gondolkozó ember tudja azt, hogy a beszéd minden művelődésnek alapja. Az ember belső életének legtökéletesebb kifejezője a beszéd, a nyelv s a vallást, mely az emberi léleknek egyik főterméke, nem lehetne megérteni, ha a nyelvet nem tanulmányoznánk. Így a múlt század közepe táján, különösen Max Müllernek

beható tanulmányozásával kezdetét vette a tudomány, mely a nyelveket tanulmányozza. Max Müllert a különböző nyelvekben felfedezett törvényszerűség, hasonlóság és kölcsönös viszony vezette a vallás tanulmányozására s nyelvészeti tudománya alapján írta meg második nevezetes de ma már csak történelmi értékkel bíró munkáját.¹⁾

Ezt a munkáját az összehasonlító Philologia módszerével állította össze, amit azonban ezzel a módszerrel ma tenni lehet azt a Ethnologia és Anthropologia elvégzik. A Philologia másik ága azonban, „melyet” Irodalmi Philológiának nevezhetünk, sokkal fontosabb.²⁾

Az Archeologia gyűjtötte anyagok között van edény, szobordarab, oszlop, különböző eszközök, melyeken valamelyes vésések és irások találhatóak. Ezen különböző írott emlékek módszeres magyarázata a Philologia feladata s talán szükségtelen hangsulyoznunk, hogy ezek a főleg vallásos irányú iratok ismerete a vallás tanulmányozás szempontjából nélkülözhetetlen. Ennek a tudománynak köszönhető az, hogy a világ val-

¹⁾ Bevezetés a vallás tudományba.

²⁾ Jordán: Összehasonlító vallás tudomány (1915)

lásainak különböző Szent-könyvei lefordítottak több nyelvre s így ezekhez a titkos maradványokhoz, gazdag irodalmakhoz bárki hozzá juthat. Ezekről a különböző Bibliákról az előbbi korok még csak nem is álmodtak, vagy ha igen, hallani sem akartak róluk, mert az ők szemükben e Szent-könyv csak egy volt: az övék. A Philológiának köszönhetjük, hogy a különböző Szentkönyveknek és így a mi Bibliánknak is több eredeti szövegét felkutatta s így alkalmat adott gondos összehasonlításra s általában tanulmányozásra.

Talán e tudomány után logikus sorrendben vehetjük a *Mithológiát*, azt a tudományt, mely a nép életében s különböző régi iratokban, Szentkönyvekben található legendás elbeszéléseket, költői képzelődéseket tanulmányozza. E tudománnyal kapcsolatban minket két dolog érdekel: mi a Mithologia eredete s mi köze ott a mítoszhoz a valláshoz? Talán az összes eddig elsorolt tudományok között ez az, melynek tanító ereje és feltáró képessége sokat segíthet a vallás tisztább megértésében. Az egyes Szentkönyveken kívüli s különböző népek szájhagyományán fennmaradt mithoszok tanulmányozása arra vezette reá a tudósokat, hogy ilyen történelmi valóságot képezőnek hitt mithoszok talál-

hatók az egyes Szentkönyvekben. Ami Bibliánkban a legtöbbször Mózes könyveiben, egyes prófétáknál, az evangéliumokban s a jelenések könyvében található mithoszok. Volt idő, amikor az ember hitt ezeknek a mithoszoknak a történeliségében és elfogadta őket, mint tekintélyes tanításait vallásának, sőt bátran mondhatjuk, hogy azok akik 'inspirálnak, Isten által diktálnak' vélik a Bibliát, ma is történelinek tekintik őket. Éppen ezért nagyon fontos gondosan és körültekintően bánni ezekkel az írásban is fent maradt emberi lélektermékekkel. Gyerekesnek, a kezdetleges ember ostoba ábránd álmának nevezni s nevetségessé tenni őket nem komoly tudóshoz illő. „Azok, akik legendákat kigúnyolnak gyakran nagyobb barbárok, mint azok, akik művészeteket rombolnak”¹⁾.

Hogy mi ezeknek a mithoszoknak az eredetük, a következőkben próbáljuk vázolni: Prof. Toy a „Bevezetés a vallások történetébe” című művében megkülönbözteti a legendát a mithosztól. „A mithosz egy tisztán képzeleti magyarázata bizonyos tüneménynek, míg a legendának van történelmi alapja, azonban ez elvan ferdítve”²⁾. Ama nép száján élő mesék, nép-

¹⁾ Jordán: Összehasonlító Vallástudomány (1915) 99 l.

²⁾ 380 l.

mesék, inkább legendák, mint mithoszok, bár nem egészen ritka jelenség mithoszokat találni. A mi szempontunkból, illetőleg a vallás szempontjából a mithosz érdekel. Ez ideig a mithosz eredetére nézve két magyarázat érkezett. Egyik a Max Müller által elindított Philologia magyarázat, mely különböző helyzetben, változáson ment át, de amely Max Müller szavaiban így hangzik: A mithologia a legmagassabb értelemben véve a nyelvnek a gondolatra gyakorolt ereje³⁾. Azonban ilyenszerű magyarázat nem állja meg a helyét például az ugynevezett Antropológiai magyarázattal szemben, mely Taylor és Lang gondolkodásának eredménye s mely szerint a Mithologia a civilizálatlan népek közt születik s a képzelet eredménye. Az ember kezdetleges gondolatai, fogalmai a kezdetleges beszédben költői formában nyernek kifejezést. (Még lehet különböztetni az egek Mithoszáit, a mezők, az állatvilág és az embervilág mithoszeit⁴⁾). Amikor az elme friss és a szenvedély erős a mihicus képzelet a teremtő óráját éli⁵⁾.

A mithosz eredetének problémájánál nehezebb megállapítani azt, hogy mi a vallás és a mithologia között a viszony. Ezt könnyen

³⁾ Bevezetés a nyelvtudományba 355 l.

⁴⁾ Lang: A vallás előállása 269 l.

⁵⁾ Fairbairn: a ker. Vallás filozófiája 470 l.

megérthetjük, ha elgondoljuk, hogy a kezdetleges ember vallása át, meg át volt és van szöve különböző képzelt magyarázatokkal. Nehezen különválasztható regékkel. Roberston Smith a múlt század vége felé élő Anthropologus és nagy ó-testamentum magyarázó a következőket mondja erre nézve: „Tulajdonképpen a Mithologia nem volt lényeges része az ősvallásnak, az nem volt szentesítve s azzal szemben az imádkozónak nem voltak kötelezettségei és senki sem hitte, hogy annak elkérése által az Istenek bizonyos jóindulatát meg lehet szerezni. Kötelező csak a határozott szent cselekedetek véghezvitele és a hagyományos szertartások betartása volt¹⁾. Szerinte tehát a vallás nem volt feltétlenül összekötve a mīthológiával, sőt legtöbbször ez a kettő egymás mellett nőtt. Ezt könnyen megérthetjük és szemlélhetjük, ha csak az ótestamentum egyes írásaira gondolunk.

Pld. a Mózes könyvében előforduló egyes mīthoszok nincsenek emlegetve, mint olyanok, melyek elhívése kötelező, sem a papok által, sem a próféták által. A keresztény dogmák is, melyek különös en a paradicsomi történet és Jézus körül születtek, inkább csak függvényei

¹⁾ A Szemíták vallása 17—18 l.

s nem lényeges részei a vallásnak, még az ortodox keresztényeknél sem.

A mīthológiának, mint tudománynak, eddigi eredményeit Prof. Fairbain szavaiban a következőkben foglalhatjuk össze: A mīthológiák, melyeket egykor természetfeletti erejük hatása alatt elhittek, ma már nem hihetők. Segítségére lehetnek a kutatóknak, megérteni az embert fejlődésének egy bizonyos fokán, de észszerű theológiák, vagy megbízható történelem alapjai többé nem lehetnek¹⁾

Mielőtt a vallás segédtudományait, illetve a róluk való mondanivalót befejeznők, még egy utolsót meg kell említenünk. Ez a hátralevő a *Psychológia*, vagy magyarul lélektan, a sorrendben céltudatosan kapta a helyet, ugyanis a vallástanulmányozás szempontjából a legfontosabb az összes eddig elsorolt tudományok között. A magyar lélektan szó talán zavarólag hat és így mielőtt azt többször használnók szükséges megjegyeznünk, hogy ez a tudomány az egész emberi elmével foglalkozik. Ennek a tudománynak a hivatása megtudni azt, hogy az emberi elme különböző hatások alatt, hogyan működik, milyen törvényszerűségeket követ, vagy mennyire ösztönös. Ez a tudomány nagyon

¹⁾ U. o : 356 l

régi s mielőtt még tudománnyá lett volna, gyakorlati alkalmazásban volt. A XIX század azonban rendszeres, módszeres tudománnyá fejlesztette ki ezt a kutatási folyamatot. A vallás tüneményének tanulmányozása lévén feladatunk, a lélektan azon részére fordítjuk figyelmünket, mely az emberi lélekben vagy elmében található úgy nevezett vallásos élményt, vallásos tapasztalatot, tartalmat vizsgálja s tanulmányozza. A lélektan ilyen ágának vallás-lélektan a neve. Nem azt jelenti ez azonban, hogy az emberi léleknek csak egy bizonyos részét tanulmányozzuk, mert csak a vallásos vonatkozású tapasztalatokra vagyunk kíváncsiak. Az emberi lelket tanulmányozás szempontjából igaz, hogy darabokra lehet szedni, de ezek a darabok csak elvont fogalmak, csak a tanulmányozó könnyebbségéért vannak, a valóságban azonban nem léteznek.

Minden, a lélekben található élmény és tapasztalat megértéséhez az egész lélek ismerete szükséges s a vallástanulmányozó nem csinálhat egyebet, mint a lélek összes tevékenységét megvizsgálva, annak különböző hatásokra való visszahatását rendszerezve, próbálja megkapni az emberi lélekben azt, amit vallásosnak nevezhet. A valláslélektannak már egész kis története van. Sokan azt mondják, hogy e törté-

netnek kezdő szálai már Schleirmachernél megtalálhatók, ki első volt azok közül, kik a theologia régi módszereivel szemben a vallást belülről próbálták megérteni. Azonban ennek a tudománynak igazi hazája. Amerika, hol minden körülmény kedvező volt megszületésére, itt már 1742-ben jelent meg a valláslélektant tárgyaló mű (Edwards Jonathan: „Csodálatos megtérések elbeszélése”). Azonban rendszeres és módszeres műnek csak az 1882-ben egy folyóiratban megjelent lélektani értekezést nevezhetjük. (Stanley Hall: „A gyermek vallásos és erkölcsi nevelése.” Stanley maga tanítója lett egy lélektani iskolának, melynek tagjai időről időre cikkeket irtak. Azonban tanítványainak apró munkái után 1904 Stanley ismét kiadott egy művet „Serdülő-kor” címen. Tanítványai közül azonban E. D. Starbruck még 1899-ben „Valláslélektan” címen egy hatalmas és értékes munkát adott ki, melyet sokan a lélektan igazi kezdetének neveznek. 1900-ban Coe „Szellemi élet” című munkájával gazdagította a már jól megindult tudomány irodalmát. W. James 1902-ben adta ki „Különböző vallásos tapasztalatok” címen klasszikus munkáját, mely ma ezen a téren a leghasznosabb mű. 1907-ben J. B. Pratt „A vallásos hit lélektana” című mun-

kája látott napvilágot s azóta Prutt soha sem szünt meg hű munkása lenni ennek a mezőnek. Ezután a munka után több apróbb mellett a legfontosabb a E. S. Ames 1910-ben megjelent „A vallásos tapasztalat lélektana” című munkája, melyet 1911-ben követte G. M. Stratton „A vallásos élet lélektana”, 1912-ben J. H. Leuba „A vallás lélektani tanulmányozása, eredete működése és jövője” című művek. 1916-ban látott napvilágot „Valláslélektan”, 1926-ban Prutt „A vallásos öntudat, 1925-ben, Leuba „A miszticizmus lélektana” című művek jelentek meg. Ezek a felsorolt munkák kivétel nélkül mind amerikai írók művei, azonban ez nem azt jelenti, hogy Amerika egyedül termelt ilyen irányú munkásokat, annyi azonban bizonyos, hogy a sok más lélektani munkák között a most felsoroltak azok, melyek klasszikus értékkel bírnak minden nemzet tanulói előtt. Ezeken kívül nagyon sok valláslélektani munka van még, de ezek nagyrészen a már említett művek összegyűjtött adatain és elvein épültek fel.

A valláslélektant tulajdonképpen nem is kellene segédtudománynak neveznünk, mert a vallás kérdéseinek tárgyalásában egészen önálló szerepet játszik. Amíg az előbb felsorolt egyes tudományok kutatásai a vallást, mint a

sok közül egy tüneményt tárgyalták, addig a valláslélektan kizárólagosan a vallással foglalkozik s minden vonatkozásban csak ezt a tüneményt vizsgálja. A valláslélektan azonban a felsorolt tudományok eredményeit felhasználja a vallás megértéséhez adott magyarázataiban. Azonban, hogy jobban megértsük, hogy miről van szó, a valláslélektan által használt összes módszereket ismertetjük röviden s rámutatunk azok előnyeire és hátrányaira s így tudni fogjuk, hogy mennyire bízhatunk s mennyire nem bízhatunk a lélektani magyarázatok egyes részleteiben. Tulajdonképp négy különféle módszert különböztethetünk meg a valláslélektanban¹⁾.

A valláslélektan módszerei.

A valláslélektan célja, a mint láttuk: megvizsgálni az emberi elmének azon viselkedéseit, melyeket bizonyos vallásos tárgy, vagy Istenség érzete kivált. Így az elme értelmi, akarati és érzelmi megnyilatkozásait veszi vizsgálat alá. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a valláslélektan nem annyira az emberi elmét általában mind az egyes emberek lelkét vizsgálja.

Az első módszer, melyet ilyen szempont-

¹⁾ A. R. Uram: „Jelenlegi valláslélektan” (1931) 101 l.

ból felhasznált a lélektan; a *kérdezési módszer*. A kutató különböző, céljainak megfelelő kérdéseket ír össze egy papírdarabra s azt különböző egyéneknek elküldi s feleletet ír a kérdésekre. Vagy pedig személyesen kérdez. Ilyen kérdés lehet például: miért hiszel Istenben? hiszel e a jövő életben? stb. Az adott válaszokból osztályozás, rendszerezés útján a kutató igyekszik egy általános képet kapni az emberi lélekben található vallásos képzetekről. Ennek a módszernek egyik előnyéül azt hozták fel, hogy ahelyett, hogy halott személyek írásából kapná az adatokat, élő lelket, illetve lelkeket vizsgál. E módszer hátrányai azonban számosabbak s itt meg is jegyezhetünk egy nehézséget, annál is inkább, mivel ezek a hátrányok általánosak s a többi módszerekre is vonatkoznak s egyúttal világot vetnek arra, hogy mennyiben megbízható a lélektan nyújtotta vallás-magyarázat. Azok, kik vallásos élményeikről számot adnak, kik a kérdésre felelnek, tulajdonképpen benső világukat kell megvizsgálgják s annak működéseiről kell számot adjanak. Vagyis az ugynevezett introspektív, befelé nézés módszerét kell használniuk, mely tulajdonképpen a lélektan egyetlen módszere.¹⁾ A nehézség itt van

¹⁾ János: „A lélektan elvei”. (első kötet) 185 l.

ugyanis a befelenéző egyén és — mondjuk vallásos élménye, tapasztalata között mindig időbeni különbség van, vagyis, hogy egy belső-tapasztalatról számot adjon valaki, emlékezetre, van szüksége.

Már pedig, akik a lélektanral ismerősök tudják azt, hogy az emlékezet ritkán megbízható. Így amikor emlékezetből kell újra építeni és elmondani a lélek különös tapasztalatait, csak az eredeti tapasztalat másolatát, utáztatát kapjuk. Tehát ritkán, vagy soha sem magát az eredetit¹⁾.

Pl. mondjuk bennem egy gyönyörű őszi természet közepett egy folyó partján ülve a lemenő nap bíbor sugarai s a harmóniát biztosító természeti háttér csodás és jól eső érzelmeket támaszt mely érzelmek halására imádságos hangulat önt el s Isten jelenlétét érzem. Ez az élményem, ez a — mondjuk — vallásos tapasztalatom pillanatokig tart. Lemegy a nap s a különös belső folyamatnak vége. Ha erről az élményemről az előbb leírt módon be akarok számolni, soha sem leszek képes az igazi, az eredeti élményt elmondani. Nem tudom a hangulat színeit s az érzelmek sokféleségét hűen egybeönteni. Egyrészt azért, mert az emlékezetem nem tökéletes (az élmény időtartama alatt a beha-

¹⁾ Höfding: „A lélektan vázolata.” 17 l.

tásokat felfogó elme magával az élménnyel volt elfoglalva s nem volt alkalma pontos feljegyzéseket tenni az élményről magáról.) Másrészt, ha emlékezetem kifogástalan volna, a szavaimmal nem tudnám kifejezni azt, amit éreztem és tapasztaltam. Így azok, kik ilyen kérdező ivatek kapnak, szintén így járnak. Egy másik hátránya ennek a módszernek, hogy ilyen kérdező ivatekre nem a természetes tapasztalatokkal rendelkező egyének felelnek, vagyis nem azok, kiknek tapasztalatain keresztül a társadalom, vagy az ember átlag vallásosságát lehetne meg tudni. „A feleletek azt mutatják, hogy azok inkább olyanoktól jönnek, kiknek drámai, rendkívüli tapasztalataik, élményeik voltak.“¹⁾ Így tehát a lélekkutatónak nagyon nehéz általánosítani. Sőt az ilyen rendkívüli, drámai élmények is olyan mesterséges módon vannak leírva vagy elmondva, hogy nagyon nehéz belőlük a lényegét a szóvirágoktól s más lényegtelen sallangtól elválasztani. Azonban nem mindig csak a kérdésre felelő a hibás, meglehet az hogy a kibocsájtott kérdések nem voltak megfelelőek, vagy más körülmény is fenntforoghat. Pl. megtörténhetik, hogy amikor az össze gyűjtött anyagot osztályozza a

¹⁾ Pratt: „A vallásos hit lélektana“. 234 l. („Én 550 példányt és 83 feleletet kaptam“.)

psychologus, nem lévén saját vallásos tapasztalata, nem tudja, hogy mit kell kiválasszon a felhalmozott adatok közül, mert fogalma sincs, mi a vallásos élmény s így őszinte vallásos megnyilatkozásokat nem ért meg (hogy a lélekbuvárnak magának vallásosnak kell lenni vagy nem, még nagyon vitatott kérdés. Leuba — A vallás lélektani tanulmányozása 275 l. — azt mondja, hogy nem szükséges katonának lenni ahhoz, hogy a katona életet megértsük.

Azt hiszem, a katonaviselt emberek nem értenének egyet Leuba profeszor urral, ki ennek az életnek egy részét is csak amerikai tanári szobája ablakából ismeri. Pratt ellenben azt mondja, — „A vallásos öntudat“ 35 l. — hogy aki teljesen idegen a vallás világában, csak annyit tudhat a vallásról, mint amennyit a vak a színről, vagy a süket a zenéről.

Azonban az ilyen szigorú kritika a kérdészi módszerrel szemben nem szabad azt a láttszatot keltse, mintha ez a módszer teljesen eredménytelen és haszontalan volna. Nagyon körültekintőnek és elővigyázatosnak kell azonban lennie annak, ki e módszer segítségével megbízható adatokat akar szolgáltatni a vallástanulmányozáshoz.

Az „Életrajzi módszer“. egy másik kísérleti lehetőség. Ezt használta W. James a már

említett klasszikus munkájánál. Az egyes vallásos emberek, vagy szentek életrajzi, esetleg önéletrajzai nyújtják az anyagot e módszer boncoló kése alá. Ennek a módszernek is meg van az a hátránya, hogy nem átlag ember, sőt éppen rendkívüli lelkek és jellemek életadatait használja. Olyan embereknek élményei, tapasztalatai használhatók e módszer által, kiknek élete érdekesnek látszott arra, hogy megírják az utókor számára. A rendkívüli, a csodás, a nem mindennapi kerül az életrajzi adatok közé. Ez James munkájának is nagyhibája.

A harmadik módszer „*A történelmi és összehasonlító módszer*“.

Ezt a módszert objektív módszernek is nevezik. A két előbbtől eltér, amennyiben nem konkrét emberi lelkeket vizsgál, hanem az általános lélek belső megnyilatkozásait. Ez a módszer az, mely a legnagyobb mértékben veszi igénybe az előbb elsorolt tudományok adat eredményeit. Ezekből az adatokból próbálja kihámozni azokat az érzelem és gondolat elemeket, melyek valamikor közrejátszottak annak a bizonyos tárgynak, vagy műnek összeállításánál s így próbál visszakövetkeztetni az emberi lélek különböző állapotaira s megállapítja a vallásos magatartás milyenségét is. Ez a módszer

tehát, összehasonlítva a különböző adatokat, a jelenből a múltba következtet vissza, abba a szürke történelmi, vagy sötét történelemelőtti időbe, melynek csak külső maradványát tudja osztályozni és rendszerezni, de amelynek eleven életét és érzelem és gondolat világát képes felderíteni s így maga előtt látni a csontjaiban már rég porladó vad, vagy kezdetleges emberi, kinek különösen vallásos fogalmaira kíváncsi. Ez a módszer tehát természeténél fogva csak megközelítő képet, sok esetben csak lehetőséget nyújthat eredményképpen ezenfelül a legkönynyebben szolgáltat talajt az úgynevezett „pszichológiai tévedésre“, mely abban áll, hogy a lélekbuvár nagy hajlandóságot mutat arra, hogy saját álláspontját, vagy éppen előítéletét olvassa bele abba a bizonyos helyzetbe, amelyet tudományosan szemlél. Minden hátránya ellenére azonban ez a módszer nagy szolgálatot tett a vallástudománynak azáltal, hogy az Anthropológia különböző ágai nyújtotta adatok tömegéből a primitív vallásokra s általában a vallások eredetére nemcsak sok fényt vetett, hanem azokról nagyon megközelítő képet nyújtott.

Az utolsó módszert is meg kell említenünk. Ezt talán „*Kísérletezési módszernek*“ nevezhetnők. Ez abban áll, hogy egyes vallásos tő-

meget, melyet e célra kiválasztanak, egy vallásos szertartás alatti élményeiről kikérdeznek s az eredmények alapján próbálnak kísérletezni az istentisztelet sorrendjének megváltoztatásával. Nagyon sok modern gyülekezetben, különösen Amerikában és Angliában ilyen alapelvek szerint szokásban van az úgynevezett cédula rendszer, melynek segítségével a lelkész megtudja, hogy gyülekezete milyen tárgyról akar beszédet hallgatni. Ennek a módszernek egy másik alkalmazása a hipnótikus kísérletezés amikor célzatosan hipnotizálnak bizonyos egyéneket, hogy a szuggesztió s temperamentum és más ehhez hasonló elemek munkáját megértsék és értékeljék. Azonban ez a módszer nem valami kielégítő és egyetlen jó hatása az úgynevezett szellemi gyógyításban látható, melynek üdvös volta tagadhatatlan.

Mindezen módszerekből azt látjuk, hogy a lélektan, mint tudomány nagyon fiatal s nagyon odaadó munkálkodásra van szükség, hogy szubjektív eredményeit biztosabb alapokra állítsa s így a sok hiányt pótolja. Prof. Jordan szerint a „Lélektan” a filozófiának egy leánya s jelenben minden tevékenysége nagyon hasonlít egy modern nő önállóságra törekvő tevékenységéhez; szomszédjaitól, a Biológiától és Fiziológiá-

tól, Theológiától megszabadult, azonban szerényen el kell ismernie gyengeségeit és korlátoltságát.

Mindazonáltal el kell ismernünk, hogy a lélektannak köszönhető az a nagyon jelentős felfedezés, mely szerint a vallás az emberiség „természetes” tulajdona.